

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2020 metai

2

LI

Vilnius 2020

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2020

2

Vilnius 2020

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2020

2

Vilnius 2020

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-19-10

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Sergej POLECHOV / Сергей В. ПОЛЕХОВ / Sergey POLEKHOV
Rusijos nacionalinės ekonomikos ir valstybinės tarnybos akademija,
Rusija / The Russian Presidential Academy of National Economy
and Public Administration (RANEPa), Russia

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakgoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Ilinojiaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje: <http://talpykla.istorija.lt/>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2020
© Straipsnių autoriai, 2020

RECENZIJOS, ANOTACIJOS

Pabaisko mūšis – tarp karinės ir sociopolitinės istorijos

Tomas Baranauskas. **Pabaisko mūšis. Šaltiniai ir interpretacijos**. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2019, 336 p. ISBN 978-542-0018-19-4.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vėlyvųjų viduramžių epochos istorija pastaraisiais dešimtmečiais sulaukė didesnio tyrėjų dėmesio. Nelikus ideologinių apribojimų, LDK istorija nustojo būti *non grata* tema, o „geležinės uždangos“ griūtis ir šiuolaikinės informacinės technologijos leido pritraukti nemažai naujų šaltinių ir naujame kontekste, taip pat remiantis nauja literatūra ir dialogu, o kartais ir diskusijomis su kolegomis iš įvairių šalių, praplėsti tyrimų klausymą. Tarp darbų apie šią epochą – ir 2019 m. pabaigoje išleista Tomo Baranauskos knyga, skirta 1435 m. Pabaisko mūšiui.

Knygos autorius – Lietuvos istorikas, daug dėmesio skyręs ankstyvajai LDK istorijai. Tarp reikšmingiausių jo darbų yra knyga ir nemažai straipsnių apie Lietuvos valstybingumo pradžia¹, šaltinių rinkiniai apie ankstyvąją Žiemgalos², Sėlos³ ir Kuršo⁴ istoriją, knygos apie Saulės (1236)⁵ ir Garuozos (1279)⁶ mūšius. Šiame kontekste kreipimasis į XV a.

¹ T. Baranauskas, *Lietuvos valstybės ištakos*, Vilnius, 2000.

² *Žiemgalos aktai = Acta Semigalliae*, parengė, vertė ir komentavo T. Baranauskas, Joniškis, 2014.

³ *Sėlos aktai = Acta Seloniae*, parengė, vertė ir komentavo T. Baranauskas, Pasvalys–Joniškis, 2015. Išsami Dariaus Barono šių dviejų rinkinių recenzija: *Istorijos šaltinių tyrimai*, T. 6, sudarė A. Dubonis, 2018, p. 369–373.

⁴ *Kuršo aktai = Acta Curoniae*, parengė, vertė ir komentavo T. Baranauskas, Pasvalys–Joniškis, 2017.

⁵ T. Baranauskas, G. Zabielė, *Saulės mūšio pėdsakų paieškos*, Vilnius, 2016.

⁶ T. Baranauskas, *Garuozos mūšis. Šaltiniai ir interpretacijos*, Joniškis, 2017.

istoriją turi tam tikrą logiką. Tačiau negalima nepaminėti esminio skirtumo, susijusio su šaltiniais: keičiasi ne tik jų kiekis, bet ir pobūdis – aktai ir laiškai, papildantys metraščius ir kronikas, leidžia ne tik išsamiau ir patikimiau, be nereikalingų spėlionių, atsekti įvykių raidą, bet ir užduoti naujus klausimus, pavyzdžiui, apie socialinę istoriją. Tuo tarpu XV a. ketvirtojo dešimtmečio šaltinių vis dar išleista labai nedaug – iš tikrųjų jų duomenys dar tik įtraukiami į mokslinę apyvartą.

Knygą sudaro įvadas, trys skyriai („Kelias į Pabaisko mūšį“, „Pabaisko mūšio dalyviai, vieta ir eiga“ ir „Pabaisko mūšio pasekmės“) ir išvados, iliustracijų sąrašas ir bibliografija, taip pat šaltinių apie Pabaisko mūšį rinkinys, santrauka anglų kalba ir rodyklė. Įvade apibūdinama mūšio tyrimo prieiga, pagrindžiama būtinybė remtis istoriniais šaltiniais (nors, atrodo, profesionaliam istorikui tai turėtų būti savaime suprantamas dalykas). Jau čia ryškėja prieštaringas autoriaus požiūris: viena vertus, anot jo, „daugelis svarbiausių šiame ir kituose archyvuose išsaugotų laiškų bei aktų yra paskelbti įvairiuose, daugiausia dar XIX a. išleistuose, dokumentų rinkiniuose“ (p. 30), kita vertus, naujų šaltinių paieškas T. Baranauskas palieka kitiems tyrinėtojams, tarp jų ir šių eilučių autoriui, o pats pareiškia, kad apsiribos „svarbiausių Pabaisko mūšio eigą aprašančių šaltinių publikacijų tikslinimu pagal originalus“, pirmiausia turėdamas omenyje išsamų lenkų dvasininko lotynišką pranešimą (p. 45–46). Vis dėlto jis deklaruoja ambicingą tikslą – ištirti ne tik mūšio eigą, bet ir jo istorinį kontekstą, prielaidas ir padarinius (p. 44). Įdomūs puslapiai, skirti įvairių mūšio įvardijimo tradicijų formavimuisi – Vilkmergės, Šventosios ar Pabaisko (p. 18–23), nors būtų galima paminėti Augusto von Kotzebue ir Johannes Voigto veikalus apie Prūsijos istoriją. T. Baranauskas parodo, kad pirmieji du variantai paaiškinami ne tiesiog geografiniu artumu, bet istorikų klaidingu supratimu apie mūšio vietą, ir todėl apsisprendžia vartoti „Pabaisko mūšio“ sąvoką, pagrįsdamas tai geografiniu tikslumu ir reikšmingumu Lietuvos lokalinei istorijai, nepaisant šios versijos „retrospektyvumo“ (gyvenvietė iškilo jau po mūšio, ką liudija jos pavadinimas; būtų pravertę atsekti šio gyvenvietės pavadinimo atsiradimo istoriją). Tai šiek tiek primena lenkiško Žalgirio mūšio pavadinimo istoriją (*Grunwald* – iškraipyta *Grunfelde*), nors šiuo atveju tyrinėtojai susiduria su egzistuojančia labai galinga tradicija⁷.

Šaltiniai apibūdinti (p. 29–35) labai lakoniškai, praktiškai neaptarta nei jų ideologinė orientacija, nei iš kur jų kūrėjai gavo informaciją (net ir tokio specifinio autoriaus kaip Jonas Dlugošas atveju). Stebina, kad Vokiečių ordino vyriausiųjų magistrų archyvo (ne visai tiksliai pavadinto „Vokiečių ordino archyvu“ – juk ir kiti Ordino pareigūnai turėjo

⁷K. Kwiatkowski, *Memoria continenter historiam denotat. Bitwa pod Grunwaldem / Tannenbergiem / Żalgirisem 1410 w najnowszych badaniach*, (Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu. R. 95. Zesz. 1.) 2015, s. 9–11, przyp. 1.

savo archyvus) aprašyme neminimas jo inventorius, surašytas, tikėtina, XVI a. pradžioje ir saugomas Vilniuje, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje⁸.

Kaip autorius pateikia sociopolitinį mūšio kontekstą? Mūšio prielaidos pristatomos skyriuje „Kelias į Pabaisko mūšį“, skirtame 1429–1434 m. įvykiams. T. Baranauskas plėtoja Ludwiko Kolankowskio mintį: anot jo, jei Zigmanto Liuksemburgiečio pasiūlymas vainikuoti Vytautą ir sukurti Lietuvos karalystę ir nebuvo iš anksto suderintas su Jogaila, vis tiek atitiko jo dinastinius interesus, nes ateityje Lietuvos karūna būtų perduota vienam iš Jogailos sūnų. Po Vytauto mirties senyvas karalius paskyrė didžiuoju kunigaikščiu savo mylimą brolių, nevedusį ir bevaikį Švitrigailą, o visas tolesnis Lenkijos ir Lietuvos konfliktas, pradedant karaliaus sulaikymu Lietuvoje, užsiliepsnojo dėl Vakarų Podolės. Netrukus prasidėjusiam Lucko kare Švitrigaila nepasinaudojo sąjungininkų kryžiuočių pagalba, pastrėjęs Lietuvos vidaus padėčiai. Po metų jis buvo nuverstas, nes numatomas Švitrigailos vaiko gimimas prieštaravo dinastiniams Jogailos planams; nepaisant to, jam nebeliko nieko kito, kaip tik patvirtinti Žygimantą Kęstutaitį Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Vėlesniame kare su juo Švitrigaila nepasižymėjo karvedžio talentais, o 1434 m. Žygimanto privilegija reišė posūkį kare ir visos Lietuvos valstybingumo istorijoje: Rusioje iškart išryškėjo simpatijos Žygimantui, o ateityje tai tapo lietuvių ir rusėnų suartėjimo LDK rėmuose pagrindu. Palyginęs rašytinių šaltinių, topografijos ir archeologinių tyrimų duomenis skyriuje „Pabaisko mūšio dalyviai, vieta ir eiga“ (jį aptarsiu toliau), T. Baranauskas pereina prie mūšio padarinių svarstymo, kurį nuveda iki Žygimanto nužudymo ir Kazimiero iškėlimo į Lietuvos sostą. Anot T. Baranausko, 1440 m. Lietuvoje veikė „frakcijos“ iš tos pačios „partijos“, siekusios įgyvendinti „Jogailos planą“, nors jis pats mirė prieš šešerius metus.

Jau iš šio trumpo perpasakojimo skaitytojas, bent kiek susipažinęs su tema, gali suprasti, kad knygoje yra daug probleminių ir diskutuotinių dalykų. Tai lemia specifinis šaltinių ir literatūros pasitelkimo būdas – pasirinktinis ir iliustratyvinis – tezei pagrįsti. Kaip jau minėta, T. Baranauskas, samprotaudamas apie Pabaisko mūšio prielaidas ir pasekmes (tai sudaro didžiąją knygos dalį), remiasi L. Kolankowskio hipoteze apie Jogailos suinteresuotumą Vytauto karūnavimu. Problema yra ta, kad lenkų istoriko argumentai, tokie kaip nuorodos į sukurtą po kelių dešimtmečių „Byhovco kroniką“, pasirodė neįtikinami⁹,

⁸ Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), f. 15, b. 73. Apie jį visų pirma žr.: K. K w i a t k o w s k i, *Neue Quellen aus dem Kreis des Deutschen Ordens zum Krieg von 1409–1411 (Teil 1)*, *Zapiski Historyczne*, t. 75, 2010, zes. 4, s. 67–112; tas pats, *Eine Sammlung von Quellenregesten und Quellenabschriften aus dem Kreis des Deutschen Ordens (1. Hälfte des 16. Jh.)*. Inhaltsübersicht und Editions Perspektiven, *Editionswissenschaftliches Kolloquium 2015: Die Geschichte im Bild*, Hrsg. von H. Flachenecker, K. Kopiński und J. Tandecki. (Publikationen des Deutsch-Polnischen Gesprächskreises für Quellenedition. Bd. 8.) Toruń, 2016, S. 343–354.

⁹ J. N i k o d e m, *Spory o koronację wielkiego księcia Litwy Witolda w latach 1429–1430*, cz. II: Próba rekonstrukcji wydarzeń, *Lituanos-Slavica Posnaniensia. Studia Historica*, t. 7, Poznań, 1997, s. 158–162.

o pati jo idėja neįsitvirtino moksle, nors Ewa Maleczyńska ir Wioletta Zawitkowska bandė ją atgaivinti. Todėl norint grįžti prie L. Kolankowskio idėjos, reikėtų ne tik atsižvelgti į lietuvišką kontekstą, bet ir išsamiai polemizuoti su turtinga pastarųjų metų literatūra apie Lenkijos politinę sceną¹⁰. Bet tai, kas L. Kolankowskiui buvo hipotezė, T. Baranauskui virto duotybe. Vietoj polemikos ir įrodymų skaitytos labai dažnai randa deklaratyvius teiginius apie Jogailos interesus, net apie „Jogailos planą“, kurie kartais pagrindžiami nuorodomis į pasirinktus šaltinius; „už borto“ atsiduria paties Jogailos pareiškimas, kad Lietuvos karalystės sukūrimas *prieštarauja* jo dinastiniams interesams¹¹, atitinkama vieta iš Krokuvos teisininkų traktato (*consilium*)¹² ir Lietuvos bajorų žodžiai Vytauto karūnavimo proga apie jų amžinąją laisvę, užrašyti Ordino raštininko¹³. Dėl to nematoma nei Jogailos santykių su Vytautu bei Lenkijos karalystės „politine tauta“ dinamika, nei galimo Jogailos susidomėjimo sukurti Lietuvos karalystę laipsnis, o Zigmanto Liuksemburgiečio pasiuntinių sulaikymo ir apiplėšimo prie Tauro kalno (*Turza Góra*) 1430 m. rugpjūčio mėn. epizodas tampa visai nelogiškas¹⁴. Jogaila, apakintas meilės savo gimtajai Lietuvai ir pamiršęs Lenkijos interesus, klatingas Švitrigaila, paklūstantys savo valdovams ir socialiniams ryšiams Lietuvos kunigaikščiai ir ponai bei valdinga Lenkijos diduomenė – štai vaizdai, kuriuos piešia T. Baranauskas, nedaug nutoldamas nuo J. Długošo. T. Baranauskas pamėgo mintį, kad Lenkijos karalienės Sofijos giminaičiai Alšėniškiai buvo Jogailaičių dinastinės idėjos skleidėjai Lietuvoje. Ir ne bėda, kad šaltiniuose apie Sofijos vaidmenį nieko nesakoma, o specialioje literatūroje ši mintis atmesta¹⁵ – galima parinkti įvairių netiesioginių argumentų... Dažnai sunku suprasti, kodėl T. Baranauskas remiasi vienu ar kitu leidiniu (pavyzdžiui, neturinčiais mokslinės vertės

¹⁰ Žr. visų pirma: J. Kurtyka, *Tęczyńscy. Studium z dziejów polskiej elity możnowładczej w średniowieczu*, Kraków, 1997; J. Sperk a, *Szafrancowie herbu Stary Koń. Z dziejów kariery i awansu w późnośredniowiecznej Polsce*, Katowice, 2001; A. Szweda, *Organizacja i technika dyplomacji polskiej w stosunkach z zakonem krzyżackim w Prusach w latach 1386–1454*, Toruń, 2009; B. Czwojdrak, *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa, 2012; D. Wróbel, *Elity polityczne Królestwa Polskiego wobec problemu krzyżackiego w czasach Władysława Jagiełły*, Lublin, 2016; taip pat žr. recenziją: S. Szymbkowski, Jagiełło, Witold, Zofia Holszańska i polityka dynastyczna. Wioletta Zawitkowska: Walka polityczno-prawna o następstwo tronu po Władysławie Jagielle w latach 1424–1434, *Średniowiecze Polskie i Powszechne*, t. 8 (12), Katowice, 2016, s. 300–315.

¹¹ *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430*, ed. A. Prochaska, Cracoviae, 1882, nr 1341.

¹² S. Zacharowski, *Studia z historii prawa kościelnego i polskiego*, Kraków, 1917, s. 191.

¹³ *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, Hrsg. von Th. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, Bd. 3, Leipzig, 1866, S. 493, Anm. 1.

¹⁴ Apie Jogailos vaidmenį žr.: S. Szymbkowski, Zjazd w Łęczycy w 1430 roku. Z badań nad wydarzeniami politycznymi w Polsce podczas „burzy koronacyjnej“ 1429–1430, *Średniowiecze Polskie i Powszechne*, 2010, t. 2 (6), s. 142–156.

¹⁵ B. Czwojdrak, *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej w późnośredniowiecznej Polsce*, Warszawa, 2012, s. 34–50, 107–112.

darbais: Ruslano Gaguos apie Žalgirio mūšį arba Jaroslavo Pilipčiuko apie Aukso ordą¹⁶): senųjų ir naujųjų istorikų darbai atsiranda vienoje eilėje ir tik retkarčiais T. Baranauskas rašo, kuris iš jų ir kokių būdu priėjo prie vienos ar kitos išvados ir nusileidžia iki polemikos su jais. Išskyrus retas išimtis, taip gaunami arba trauzmai, arba teiginiai, suformuluoti pagal principą „aš taip matau“.

Pabrėžiu, kad paminėtų istorikų išvados ir, dar daugiau, tam tikras konsensusas, susiklostęs mokslinėje literatūroje, grįstas gausių šaltinių tyrimais. Todėl jei T. Baranauskas norėjo polemizuoti su šia literatūra ir koreguoti mokslininkų išvadas, privalėjo tai daryti remdamasis istoriniais šaltiniais. Kaip jau minėta, ne paslaptis, kad daugybė laiškų ir dokumentų apie XV a. ketvirtojo dešimtmečio LDK istoriją (jau nekalbant apie Lenkijos...) iki šiol dar nėra publikuota. Jų ištyrimas ir įtraukimas į mokslinę apyvartą yra būtina sąlyga šiuolaikiniam LDK vėlyvųjų viduramžių epochos tyrimui, jos tyrinėtojo sėkmės raktas. Tuo tarpu T. Baranauskas, kuris beveik nepanaudojo archyvinės medžiagos – net Karaliaučiaus archyvo šaltinių XIX a. nuorašų, saugomų Lietuvos valstybės istorijos archyve Vilniuje ir Stefanyko nacionalinėje mokslinėje bibliotekoje Lvove (pastarieji yra prieinami internete), dažnai yra priverstas remtis registų rinkiniais, ištraukomis ir savo pirmtakų darbais stengiantis išsirinkti juose tai, kas tiktų jo koncepcijai. Pavyzdžiui, tokiu būdu atsirado Švitrigailos ir Pauliaus von Rusdorfo susitikimas 1431 m. gegužės mėnesį (p. 85), kurio iš tikrųjų nebuvo, arba ypatingos žemaičių simpatijos Mykolui Žygimantaičiui¹⁷. Be archyvinių šaltinių sunku apsieiti, net jei rašai tik apie Pabaisko mūšį ir jo tiesioginius padarinius. Dar sunkiau – jei, kaip tai daro T. Baranauskas, išsikeli užduotį suprasti įvykių, atvedusių prie šio mūšio, esmę.

Ironiška, kad pasitelkus šaltinius, kurie T. Baranauskui liko nežinomi, buvo galima ne tik labiau pagrįsti savo samprotavimus – šie šaltiniai dažnai būtų patvirtinę teiginių, kuriuos jis bando paneigti, pagrįstumą: paaiškėtų, kad tie teiginiai nėra laužti iš piršto. Apsiribosiu keliais pavyzdžiais. T. Baranauskas bando įrodyti – arba greičiau įtikinti save ir skaitytoją priešingomis išvadoms, nei padarė jo pirmtakai, – kad Jogaila paskyrė Švitrigailą didžiuoju kunigaikščiu (p. 61–68) ir visas jų konfliktas kilo dėl to, kad Lenkijos ponai savavališkai užgrobė Vakarų Podolę (p. 69–77). Bet, kaip paaiškėja iš Mazovijos kunigaikščio Siemovito V laiško Lenkijos pareigūnams, kuris ypač ryškiai atspindėjo Lenkijos ir Lietuvos santykių atmosferą 1430 m. pabaigoje, šis konfliktas pasireiškė jau lapkričio pirmoje pusėje – viduryje, kai Lietuvoje apie įvykius Podolėje mažai nežinota,

¹⁶ Plg.: Г. Сагановіч, Калі змаўкаюць папярэднікі. Пра псеўданавуковае даследаванне Грунвальдскай бітвы, *Беларускі гістарычны агляд*, т. 16, 2009, сш. 2, с. 561–580.

¹⁷ Plg.: S. P o l e c h o w, Książę Michał Zygmuntowicz – walka o spadek po ojcu, *Ojcowie i synowie. O tron, władzę, dziedzictwo. W 700 rocznicę narodzin Karola IV Luksemburskiego króla czeskiego i cesarza (1316–1378)*, red. A. Paner, B. Mozejko, Gdańsk, 2018, s. 199–243.

o jo priežastys tikrai neapsiribojo vien šio regiono likimu¹⁸. Jei būtų susipažinta su didžiojo magistro Pauliaus fon Rusdorfo korespondencija, kuri dabar saugoma Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybės archyve Berlyne, neberekėtų leisti į spekuliacijas, kodėl didysis kunigaikštis sudarė Čartoriske paliaubas su karaliumi tuo metu, kai Ordinas jau užpuolė Lenkiją (p. 96–98). Jau minėto Vilniaus rankraščio medžiaga galėtų papildyti Aleksandro Noso „neįprasto“ elgesio vaizdą, kai jis 1436 m. pavasarį tiesiogine prasme rinkosi, kuriam iš kariaujančių kunigaikščių perduoti Lucką (p. 183–184), ar pasakojimą apie painiavą, kilusią Lietuvoje po 1440 m. Žygimanto Kęstutaičio nužudymo (p. 187–191)¹⁹. O iš neišleisto Motiejaus Dogelio kodekso tomo būtų paaiškėję, kad neva 1438 m. Lietuvos susitarimas su Ordinu tėra raštininko neapsižiūrėjimo pasekmė: iš tikrųjų ten kalbama apie visiems gerai žinomą pagrindinį Brastos taikos dokumentą, datuotą 1436 m. pagal *a Nativitate* stilių, kurio nuorašą skaitydamas Ignas Danilavičius supainiojo šešetą su aštuonetu (p. 179–180)²⁰.

Labai pasirinktinai naudojami ir jau publikuoti šaltiniai. Antai visai nebuvo panaudoti Kazimiežo miesto išlaidų registrai, atskleidžiantys ryšius su LDK²¹, nagrinėjamai problemai svarbios Kurto Forstreuterio²² publikacijos bei „Livonijos dokumentų“ 13-asis tomas (2018 m.). Jame paskelbti ne tik 1473 m. dokumentai dėl Lietuvos sienos su Livonija demarkacijos²³, bet ir 1479 m. memorialas dėl Ordino Livonijos šakos santykių su Rygos arkivyskupu. Iš jo išaiškėja, kad po Pabaisko mūšio tuometinis arkivyskupas liepė prie Dauguvos nužudyti Karksės (est. *Karksi*; vok. *Karkus*) fogtą (tą patį, kuris, anot Narvos fogto, dingo be žinios) ir visus karius, kovojusius Ordino kariuomenėje ir pabėgusius iš Lietuvos, bei išduoti Lietuvai belaisvius, kurie ten buvo

¹⁸ Bayerische Staatsbibliothek, Clm 22372, S. 466–466v. Šiuo metu recenzijos autorius rengia šio bei kitų šaltinių apie įvykius LDK 1430 m. pabaigoje publikaciją ir išsamų aptarimą.

¹⁹ LMAVB RS, f. 15, b. 73, p. 70, 90.

²⁰ Архив Санкт-Петербургского Института истории Российской академии наук, Западноевропейская секция, колл. 32, оп. 1, № 695/1, л. 54 об. (senoji paginacija – с. 107). Naujausią Brastos taikos dokumentų publikaciją žr.: *Dokumenty pokoju brzeskiego między Polską i Litwą a zakonem krzyżackim z 31 grudnia 1435*, wyd. A. Szweda, M. Hlebionek, S. Szybkowski, J. Trupinda przy współudziale R. Petrauskasa i S. Polechova, Toruń, 2019 (spaudoje).

²¹ Podwoły kazimierskie 1407–1432, *Archiwum Komisji Historycznej*, t. 11, wyd. S. Krzyżanowski, Kraków, 1909–1913, s. 392–465.

²² K. Forstreuter, *Der Deutsche Orden und die Kirchenunion während des Basler Konzils*, *Annuaire Historiae Conciliorum*, Jg. 1, Amsterdam, 1969, S. 114–139; *Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an der Kurie*, Bd. 4, Hbd. 1–2, Bearb. von K. Forstreuter und H. Koepfen (Veröffentlichungen der Niedersächsischen Archivverwaltung. H. 32, 33), Göttingen, 1973–1976.

²³ *Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch*. Abt. 1. Bd. 13 (1472–1479), Bearb. von M. Mahling, K. Neitmann und M. Thumser unter Mitarbeit von A. Baranov, C. Gahlbeck, J. Götz, C. von Heßberg, R. Lützelshwab, S. Neitmann und R. Schelling, Köln, Weimar, Wien, 2018, № 153, 154.

nubausti mirtimi²⁴. Net ir pasitelktus šaltinius autorius dažnai naudoja nekritiškai, kaip J. Dluogošo atveju: ne veltui T. Baranauskas perėmė jo versiją, kaip Lenkijos karalius perdavė Lietuvos sostą savo tikram broliui, ir kartu tyliai apėjo labai tikslų šio pasakojimo apibūdinimą, pateiktą T. Baranauskui žinomame Jarosławo Nikodemo straipsnyje²⁵. Kitas pavyzdys – sekdamas J. Dluogošu, T. Baranauskas 1432 m. rugpjūčio mėn. viduryje „siunčia“ Seradzo kaštelioną Lauryną Zarembą su pasiuntinybe į Lietuvą, nors Ordinų pareigūnų ir paties Švitrigailos laišakai neabejotinai rodo, kad jo vizitas tenai vyko 1432 m. gegužės pabaigoje ir liepą, o apie misiją, vykusią rugpjūčio mėnesį, juose neužsimenama. (Ar nebūtų buvę per daug pasiuntinybių per tokį trumpą laiką? Ir ar buvo prasminga prieš Lenkijos ir Lietuvos suvažiavimą siųsti pasiuntinį pas didįjį kunigaikštį, kuris tą pasiuntinį suvažiavimo išvakarėse būtų neabejotinai išprašęs atgal?)²⁶.

Šių šaltinių interpretavimas dažnai irgi yra nutolęs nuo nepriekaištingos logikos ir nuoseklumo, o nagrinėjamų klausimų ratas yra gana tradicinis ir nuspėjamas. Visų pirma stebina bendroji samprotavimų prielaida – bet kokia kaina stengiamasi rasti epochinės reikšmės, *civilizacinę* Pabaisko mūšio prasmę, *lemiamo mūšio* prasmę. Bet kodėl autoriui netinka aiški amžininkams dinastinio karo logika? Anot T. Baranausko, senyvas Lenkijos karalius paskyrė bevaikį brolių didžiuoju kunigaikščiu ir susitarė išspręsti visus ginčus 1430 m. lapkričio 7 d. – tačiau jau kitą dieną (iš tikrųjų po dviejų dienų) Švitrigaila nusiuntė pasiuntinybę pas Zigmantą Liuksemburgietį, kad praneštų jam apie savo norą susituokti. Iki 1431 m. rugsėjo mėn. tarp Lietuvos bajorų jau subrendo nepasitenkinimas Švitrigailos politika, privertęs jį sudaryti paliaubas su Lenkija, – tačiau perversmo priežastimi tapo didžiojo kunigaikščio vaiko gimimo laukimas, nors jis buvo pradėtas tik 1432 m. pradžioje; jei taip ir manytume, tai tektų sutikti, kad Jogailos šalininkai perdėtai „susinervino“, nes be ultragarso tyrimo, kuris tuo metu dar nebuvo išrastas, iš anksto nebuvo įmanoma pasakyti, kas gims – sūnus ar dukra. Ar tikrai buvo verta pašalinti Švitrigailą, kad į sostą būtų pasodintas kitas kunigaikštis, kuris jau turėjo visiškai suaugusį

²⁴ Ten pat, nr. 741: *Item desses bisschopps nehsts vorfaren, do die nydderlage geschag mith den Litthawen, ließ eynen vogedt zcu Carchuß undt alle des ordens volck, die awßme streythe widderumme qwomen, uff der Dune toethslaen, vormerthen undt vobringen undt santhe in Litthawen, ließ awßgeben alle gefangene, welcherley arth undt weßens sie woren, also das do die wegesten undt mercklisten alle dirßlagen undt vortrenketh wurden.* Dėkoju dr. Aleksandriui Baranovui (Berlynas), atkreipusiam mano dėmesį į šitą šaltinį.

²⁵ J. N i k o d e m, Wyniesienie Świdrygiełły na Wielkie Księstwo Litewskie, *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, t. 19, 2003, s. 5–31, ypač žr. p. 11–14.

²⁶ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, XX. Hauptabteilung, Ordensbriefarchiv 6114, 6129, 6150, 6159 (plg. rugpjūčio mėn. korespondenciją – ten pat, nr. 6183, 6185, 6192, 6198); *Liv-, esth- und curländisches Urkundenbuch*, Bd. 8 (1429 Mai – 1435), Hrsg. von H. Hildebrand, Riga, Moskau, 1884, № 606. Galbūt patikrinti šiuos teiginius būtų galima peržiūrėjus 1432 m. Seradzo miesto ir žemės knygas, saugomas Vyriausiajame senųjų aktų archyve Varšuvoje (Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, toliau – AGAD).

ir savarankišką sūnų, ir pasitikėti pažadais, kurie jau kitą dieną taps bereikšmiais pergamento lakštais? Teigiama, kad 1434 m. privilegija tapo lūžio momentu dinastinio karo eigoje, suteikiant jam naują prasmę, tačiau Švitrigailos šalininkai juk neskubėjo pereiti į Žygimanto pusę, net ir po to, kai pagyvenęs Algirdaitis buvo sutriuškintas netoli Vilkmergės (Ukmergės), o kai kas net visai paliko Žygimanto stovyklą, atsisakęs šios lemtingos privilegijos suteiktų geradarybių... Pastebėtina, kad šiame skyriuje, kuriame daug svarstoma apie Lietuvos civilizacinį pasirinkimą, nieko nesakoma apie Žygimanto vykdytos politikos įrankius – nei apie dosniai Žygimanto teiktus apdovanojimus, kurių ypač turtingi buvo 1434 m., nei apie tai, ką ir kaip abiejų didžiųjų kunigaikščių pavaldiniai galėjo sužinoti apie Žygimanto žemės privilegiją²⁷.

Dinastinis karas LDK neapsiėjo be jos artimų ir tolimų kaimynų dalyvavimo. Vokiečių ordinas, Moldova, Zigmantas Liuksemburgietis, Maskvos, Tverės ir Riazanės didžiosios kunigaikštystės, Naugardas ir Pskovas, Aukso orda... Tiek Švitrigaila, tiek Žygimantas turėjo kovoti su vienais, varžytis su kitais, bendradarbiauti su trečiais; neretai šie vaidmenys keisdavosi. Nors išorinių jėgų faktoriaus reikšmė nekelia abejonių, jos apibūdintos tik tiek, kiek reikia dėl pasakojamo siužeto, labai fragmentiškai.

Skyrius, skirtas pačiam mūšiu, paskęsta tarp samprotavimų apie socialinį politinį „Pabaisko mūšio“ kontekstą. Pirmiausia autorius bando nustatyti karių skaičių; jis pats lygina tokius bandymus su „įdomiu intelektualiniu žaidimu, kurį kiekvienas žaidėjas baigia skirtingu rezultatu“ (p. 130), ir visas šis skyrius, kuriame bandoma suderinti įvairiuose šaltiniuose pateikiamus skaičius su vėlesniais duomenimis (p. 130–142), mano galva, visiškai nusipelno tokio paties apibūdinimo. Beveik nieko nekalbama apie įgulas, kurias Švitrigaila paliko pilyse, ir apie jo „svečius“, minimus ne tik naratyviniuose šaltiniuose, bet ir to meto susirašinėjime²⁸. T. Baranauskas taip pat neužduoda sau klausimo, kokiame plote galėtų išsitemti jo apskaičiuoto dydžio kariuomenė. Įdomiausi ir sėkmingiausi yra tie knygos skyriai, kuriuose rašytinių šaltinių duomenys susiejami su mūšio lauko topografija (p. 143–156) ir rekonstruojama jo eiga (p. 156–165). T. Baranauskas, kitaip nei anksčiau specialiai tyrinėję šio mūšio eigą Jonas Matusas ir Józefas Skrzypekas, daro išvadą, kad Švitrigailos ir jo sąjungininkų kariuomenė liko rytiniame Žirnajos upelio krante, o Mykolo Žygimantaičio ir lenkų – vakariniame. Visas skyrius būtų vertingesnis, jeigu būtų dėstoma sistemingiau: pavyzdžiui, tai, kad nedalyvavo husitai ir kariuomenė iš Prūsijos, skaitytojas sužino tik skyriuje apie mūšio eigą, apie „svečių“ iš Silezijos ir Austrijos dalyvavimą bei

²⁷ Plg.: С. В. Полехов, *Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV века*, Москва, 2015, с. 360–388.

²⁸ Plg. sėkmingą jo panaudojimo pavyzdį: А. В. Мартынюк, *До Герберштейна: Австрия и Восточная Европа в системе персональных связей и личных контактов (XIII – начало XVI века)*, Москва, 2019, с. 427–434.

jų santykių pobūdį su Ordinu ir Švitrigaila (pamaldūs piligrimai kariai ar samdiniai?) – iš viso nieko nesužino, informacija apie reljefą ir kol kas gana kuklūs archeologinių tyrimų rezultatai pateikiami tik aprašant mūšio eigą. Labai trūksta ir nuorodų į kartografinę medžiagą, ir schemų, kuriose matytusi, kaip kariuomenės judėjo, o T. Baranausko rekonstrukcija būtų grafiškai lyginama su J. Matuso ir J. Skrzypeko rekonstrukcijomis. Praverstų ir palyginimas su kitų mūšių laukų tyrimais, tokių kaip Kulikovo ar Žalgirio.

Publikuojami šaltiniai yra šiek tiek atitrūkę nuo pagrindinio tyrimo teksto (p. 216–301). T. Baranauskas suskirsto juos į keletą tradicijų – vokiečių, lietuvių, lenkų ir rusų, – tačiau pačiame knygos tekste šio atskyrimo pėdsakų beveik nėra, o apie genetinį ryšį tarp atskirų šaltinių skaitytojas sužino tarsi atsitiktinai arba iš legendų jų publikacijoje. Apskritai T. Baranausko parengta šaltinių publikacija ir jų vertimai yra deramo lygio; nesinorėtų tik sutikti su tekstų perteikimu „paraidžiui“, ypač kai publikacijos pagrindas yra senieji spaudiniai²⁹; paminėtini ir kai kurie vertimo netikslumai: pavyzdžiui, Pabaisko mūšio dalyvį, didžiojo kunigaikščio Švitrigailos maršalą ir *hovetman van Plowscauwe* T. Baranauskas įvardija „Pskovo seniūnu“ (p. 218), nors akivaizdu, kad šaltinyje kalbama apie Polocko vietininką. Narvos fogto laiško, kuriame jis minimas, fragmentas, kuriame nurodoma data – *des manendages nae Francisci*, turėtų būti verčiamas „pirmadienį po Pranciškaus“, o yra išversta „pirmadienį prieš Pranciškų“ (p. 219), nors antraštėje, sekdamas Hermanno Hildebrando publikacija, T. Baranauskas nurodo teisingą datą – 1435 m. spalio 10 d. (p. 216).

Knygos stiprioji pusė, be abejo, yra jos stilingas dizainas – tai yra tiek autoriaus, tiek ir leidėjo nuopelnas. Leidinyje yra daugybė iliustracijų, tarp jų ir senoviniai bei šiuolaikiniai knygoje minimų personažų portretai, tų vietų, kuriose vyksta aprašomi įvykiai (nuo Ukrainos iki Latvijos!), dabartinės nuotraukos, žemėlapiai, dokumentai ir laiškai, atspaudai. Pastarieji iliustruojami nuotraukomis bei ukrainiečių tyrinėtojo Olego Odnorozhenkos piešiniais. Antspaudų nuotraukos galėtų būti informatyvesnės (jos tokios mažos, kad sunku ką nors įžiūrėti), o jų aprašai – tikslesni. Kaip antai Švitrigailos „Podolės tipo“ antspaudas yra datuotas, kaip ir O. Odnorozhenkos, 1401–1431 m. (p. 61), nors šiuo metu žinomų egzempliorių chronologija apsiriboja 1401–1402 m.³⁰, o „Černigovo tipo“ antspaudas, datuoto 1420–1424 m. (p. 62), chronologija, atvirkščiai, pasirodo yra platesnė – iki 1430 m. lapkričio, kai Švitrigaila suskubo patvirtinti savo susitarimą su Jogaila³¹.

²⁹ Plg.: D. A n t a n a v i č i u s, *Nova, noua an nona ratio textus edendi?*, *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 39: *XVI–XIX a. lietuviško ir kitakalbio rankraštinio paveldo tyrimai*, 2015, p. 205–214.

³⁰ AGAD, dok. perg. nr 8501; GStAPK, Perg.-Urk., Schiebl. 54, Nr. 1, 3.

³¹ Žr. XX a. 4 deš. mikrofilmą iš Antano Vasiliausko rinkinio (LMAVB RS, F 205–168, nr 24). Originalė antspaudas iki mūsų laikų neišliko (AGAD, dok. perg. nr 4450). Įsidėmėtinas tas faktas, kad Švitrigaila paskubėjo patvirtinti sutartį su Jogaila „Černigovo tipo“ antspaudu, nelaukiant, kol bus pagamintas didžiojo kunigaikščio antspaudas.

Iliustracijos leidžia skaitytojui įsivaizduoti knygoje minimų įvykių vietas. Kaip įsivaizduoti patį veiksma – pasitelkiant T. Baranausko konstrukcijas ar ne, spręsti skaitytojui.

Nors knygoje apie Pabaisko mūšį pačiam mūšiui palikta ne tiek jau daug vietos, o jam skirtas skyrius skęsta lengvo pobūdžio samprotavimuose apie jo istorinį kontekstą, lieka tikėtis, kad T. Baranausko knyga padės besidominčiam ir kantriam skaitytojui susidaryti įvairiapusišką vieno didžiausių vėlyvaisiais viduramžiais Vidurio ir Rytų Europoje įvykusių mūšių viziją, o vietovės tyrimai ateityje leis patikslinti ir papildyti šį vaizdą.

Sergej Polechov

(Rusijos nacionalinės ekonomikos ir valstybinės tarnybos akademija)

Iš rusų kalbos vertė Vitalijus Fursovas